

Meb-sû-t, II, 199; *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, V, 1789-1790, 2134-2135). Serahsî, bir yerde müste'menin getirdiği ticaret malının nisap miktarından (200 dirhem) az olması halinde eğer kendi devleti aynı durumda müslüman tüccardan vergi alıyorsa misilleme olarak ondan da alınacağını, bir başka yerde bu miktarın altında kalan maldan hukuken ve örfen vergi alınmaması sebebiyle müste'menden de alınmayacağını, onlar bu durumda müslümandan alıp haksızlık yapsalar bile müslümanların aynı şeyi yapmaması gerektiğini, meselâ gayri müslimler müslüman tüccarın elinden bütün malını alsalar bile kendilerine verilen emana aykırı olacağı için aynı muamelenin onlara yapılamayacağını belirtir (*el-Meb-sû-t*, II, 199-200). Onların müslüman tüccarın bütün malını almaları halinde Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşün, İslâm devletinin de kendisini ülkesine götürülecek miktarı ona bırakıp kalanı alması, zayıf görüşün ise aynı şeyi tekrar yapmalarını önlemek için misilleme olarak mallarının tamamını almak gerektiği yönünde olduğunu kaydeden İbnü'l-Hümâm, emandan sonra böyle bir muamelenin emanı bozma sayılacağını, onların bu uygulamasının müslümanların da aynı şeyi yapmalarını meşrû kılmadığını, aksine müslümanların böyle bir davranıştan nehyedildiğini, nitekim onların ülkesine emanla giren müslümanı öldürmeleri durumunda ayısının kendilerine yapılamayacağını söyler (*Fethu'l-kadir*, II, 228). Serahsî de kendilerine can ve mal güvenliği verilince buna aykırı davranmaya ruhsat bulunmadığını, onların verdikleri emana aykırı hareket etmelerinin müslümanların da aynı şekilde davranmasını meşrû kılmayacağını belirtir. Nitekim onların müslüman rehineleri öldürmesi halinde karşılık olarak onların rehinelirinin öldürülmesi helâl olmaz (*el-Meb-sû-t*, X, 129; *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, V, 1791).

Hanefîler dışındaki üç Sünnî mezhep gümrük vergisi konusunda karşılıklılık prensibini esas almamıştır; Hanbelîler ile Mâlikîler müste'menden 1/10 oranında vergi alınacağını, ancak Mâlikîler, Mekke ve Medine'ye getirilen yiyecek maddelerinde bu oranın 1/20 olacağını, Şâfiîler dışardan getirilen mallar konusunda devlet başkanının takdirinin esas alınacağını, iki devlet arasında anlaşma varsa buna göre hareket edileceğini, İslâm ülkesi içindeki ticaretten ise 1/10 vergi alınacağını belirtmişlerdir (Abdülkerîm Zeydân, s. 191-192; *Mv.F*, XXX, 109-110).

Diplomatik temsilcilerin sahip olduğu malî imtiyazlar, ticaret veya gümrük ver-

gisi muafiyetleriyle ilgili olarak da müte-kabiliyet esas alınır. Elçiler ticaret amacı taşımayan şahsî mallarında gümrük muafiyetine sahiptir. Ticarete gelince Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, gayri müslim devletin kendi elçilerinin ticaret malından bir şey alınmamasını şart koşması halinde onların müslüman elçilere yönelik uygulamasına bakılacağını ve eğer bir şey almıyorsa ileri sürdükleri bu şartın kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Ancak müslüman elçiler için bu şartı kabul ettikten sonra vefa göstermezlerse kendi elçileri hakkında müslümanların da bu şartı kabul etmemesi gerekir; fakat kabul edilmişse onların muamelesinden sarfınazarla buna vefa gösterilmesi icap eder (Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, V, 1790).

Müste'menin İslâm devletinin vatandaşı (zimmi) olması konusu da tartışılmış, kendisine tanınan âzami ikamet süresi bittiği halde dârülsılamda kalmaya devam etmesi yahut bir gayri menkul satın alması ve buna vergi tahakkuk etmesi, müste'men kadının müslüman veya zimmi ile evlenmesi gibi İslâm devletinin vatandaşlığını kabul ettiğini gösteren davranışlar ule-mâ tarafından zimmi statüsüne geçmiş olmanın sebepleri arasında sayılmıştır (Serahsî, *el-Meb-sû-t*, X, 84; Kâsânî, VII, 110; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 234-235; Abdülkerîm Zeydân, s. 32-37).

Fukahâ, bir müste'menin İslâm ülkesine getirdiği herhangi bir mal, binek veya silâhı geri götürmesine engel olunmayacağını ilke olarak kabul etmekle birlikte kendi zamanlarının şartlarına göre düşmanın müslümanlara karşı güçlenmesine yol açacak başka bir şeyle değiştirmesi veya bunları satın alması halinde götürmesine izin verilmeyeceğine hükmetmişlerdir (Serahsî, *el-Meb-sû-t*, X, 89-92; Haccâvî, II, 74; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 233-234; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, III, 154). Bir müslüman veya zimmi de müste'men olarak yabancı bir ülkeye gidebilir. Bu durumda kendisine tanınan can ve mal güvenliği sebebiyle onun da bulunduğu ülke halkının can ve mal güvenliğini ihlâl etmesi haram kabul edilmiştir (Serahsî, *el-Meb-sû-t*, X, 96-97; *Mv.F*, XXXVII, 189).

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, "emn", "cvt" md.leri; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 109, 118, 124-130, 200; V, 190-191; VI, 32, 40, 124, 127, 129; VII, 15, 29, 38-39, 139, 150; Taberî, *İhtilâfû'l-fukahâ*? (nşr. J. Schacht), Leiden 1933, s. 59, 61; Serahsî, *el-Meb-sû-t*, II, 199-200; IX, 56-57; X, 84, 89-97, 129; XI, 102; XIII, 137; XIV, 173; XVI, 139; XXII, 131; XXX, 33; a.mlf., *Şerhu's-Siyeri'l-kebir* (nşr. Salâhaddin el-

Müneccid – Abdülazîz Ahmed), Kahire 1971, II, 466; IV, 1156; V, 1728-1729, 1789-1791, 1900, 1920-1921, 1940, 2012-2013, 2045, 2134-2135; Kâsânî, *Bedâ'i*?, II, 310-313; VI, 280-281; VII, 34-40, 100, 107, 110, 131-132, 168; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 561-563; X, 198-200, 439, 623-624; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyinü'l-ḥakâ'ik*, Bulak 1313-15; II, 160, 172; III, 182-183, 266-267; IV, 126; VI, 240; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Kahire), II, 228; III, 284-286; V, 267-268; VI, 248; Haccâvî, *el-İknâ*?, Kahire 1351, II, 39, 53, 74; IV, 250; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 567-568; II, 149, 232-235; IV, 334; VI, 454; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşan Halil*, Bulak 1317, II, 138; III, 122-127, 154; IV, 132; VIII, 3-4, 6; Abdülkerîm Zeydân, *Aḥkâmü'z-zimmiyyin ve'l-müste'minin fi dâri'l-İslâm*, Bağdad 1382/1963; Bedrân Ebü'l-Ayneyn Bedrân, *el-Âlâkâtü'l-ictimâ'iyye beyne'l-müslimin ve gayri'l-müslimin*, İskenderiye 1984, tür.yer.; Abdülmün'im Ahmed Bereke, *el-İslâm ve'l-müsâvât beyne'l-müslimin ve gayri'l-müslimin*, İskenderiye 1410/1990, tür.yer.; İsmâil Lutfi Fetânî, *İhtilâfû'd-dâreyn ve eşeruhû fi aḥkâmî'l-münâkeḥât ve'l-mu'âmelât*, Kahire 1410/1990, tür.yer.; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârülsılam-Dârü'l-harb*, İstanbul 1991, s. 273-280, 306-383; a.mlf., "İslâm Hukukunda Ülke Kavramı ve Düşman Ülkelerle Ticari İlişkiler", *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* (ed. Mehmet Bayyigit), Konya 1997, s. 152-177; "Uşr", *Mv.F*, XXX, 109-110; "Müste'men", a.e., XXXVII, 168-191.

AHMET ÖZEL

MÜSTE'MİN

(bk. MÜSTE'MEN).

MÜSTE'MİN TÜCCAR

(bk. AVRUPA TÜCCARI).

MÜSTENCİD - BİLLÂH

(المستجد بالله)

Ebü'l-Muzaffer el-Müstencid-Billâh Yüsf b. el-Muktefî-Liemrillâh el-Abbâsî (ö. 566/1170)

Abbâsî halifesi (1160-1170).

1 Rebü'lâhîr 510'da (13 Ağustos 1116) doğdu. Babası Muktefî-Liemrillâh, annesi Rum asıllı bir câriyedir. 542 (1147) veya 547 (1152) yılında veliaht ilân edilen Müstencid babasının ölümünün (2 Rebülevvel 555 / 12 Mart 1160) ardından hilâfet makamına geçti. Babasının politikasını devam ettireceğinin işareti olarak başta vezir Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre olmak üzere eski devlet adamlarını ve valileri görevde bıraktı, İbn Hübeyre'ye de hayat boyu

MÜSTENCİD - BILLÂH

görevde kalacağına dair söz verdi (İbnü'l-Cevzî, X, 193).

Müstencid - Billâh, Irak Selçuklu Sultanı Süleyman Şah tahta geçtikten hemen sonra Hemedân'a bir elçi göndererek babasının ona yaptığı iyilikleri hatırlattı; kendisine itaat etmesini ve sahip olduğu yerlerde adına hutbe okutmasını istedi. Süleyman Şah, Sultan Muhammed b. Mahmûd döneminde (1153-1159) oldukça gergin olan ilişkilerin yumuşayacağını, halifenin Bağdat'ta kendi adına hutbe okutacağını, böylece Irak'ta Selçuklu nüfuzunun tekrar kurulabileceğini düşünerek bu teklifi kabul etti ve Kadî Nebîhüddin el-Hemedânî başkanlığındaki bir heyeti Bağdat'a gönderdi. Vezir İbn Hübeyre tarafından kabul edilen heyet üyeleri Bağdat'a sultanın adına hutbe okunmasını sağlamak için geldiklerini söylediler. Vezir onların bu talebini reddetti. Bunun üzerine heyetteki ler vezire halifenin elçisi Sevinç en-Nizâmî'nin Süleyman Şah'a bu konuda vaadde bulunduğunu ve buna uyulması gerektiğini belirttiler. Bu görüşmelerden kısa bir süre sonra halifenin elçisi Sevinç en-Nizâmî ile sultanın elçisi Nebîhüddin el-Hemedânî meçhul kişilerce öldürüldü. Anlaşıldığına göre olay Vezir İbn Hübeyre tarafından planlanmıştı. Halife, sultanın kendisine verilen sözlerin uygulanmasını sağlamak üzere Bağdat'a elçi olarak gönderdiği Nebîhüddin el-Hemedânî'yi öldürtmek suretiyle Süleyman Şah'ın gözünü korkutup Bağdat'a karşı herhangi bir sefere kalkışmasını önlemeyi amaçlamıştı.

Irak Selçuklularının son güçlü hükümdarı Arslan Şah b. Tuğrul, 555'te (1160) tahta geçtikten sonra saltanatını meşrulaştırmak ve Irâk-ı Arab'da Selçuklu hâkimiyetini tekrar kurmak için faaliyete geçti. İlk iş olarak da Müstencid - Billâh'a bir elçi gönderip adına hutbe okunmasını ve idarî düzenlemelerin Sultan Mes'ûd b. Muhammed Tapar'ın zamanındaki (1134-1152) şekline dönüştürülmesini talep etti. Halife, Irak'ın hâkimiyetini Arslanşah'a vermeye niyetli olmadığı için bu istekleri reddetti. Gönderdiği elçiye kötü davranarak Irak Selçukluları Devleti'ni tanımadığını ve Selçuklu nüfuzunun Irak'ta artık tamamen bittiğini Arslan Şah'a göstermek istedi.

Hafâce kabilesi 556 Ramazanında (Eyülül 1161) Hille ve Kûfe'de toplanıp erzak, hurma gibi mallardan paylarına düşen vergilerin hac emiri Erkuş tarafından kendilerine verilmemesi ve Hille şahnesi Emîr

Kaysar'ın da onu desteklemesi üzerine isyan etti. Erkuş ve Kaysar'ın gönderdikleri birlikler Hafâce kabilesini Rahbetüşşâm'a kadar kovaladı. Zor durumda kalan bedevîlerin barış talebi kabul edilmeyince savaş kaçınılmaz oldu. Emîr Kaysar savaşta öldürüldü, Emîr Erkuş ağır yaralı olarak Rahbe'ye kaçtı. Yenilgi haberi Bağdat'a ulaşınca Vezir Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre bir ordu ile Hafâce kabilesinin peşine düştü. Basra'ya kadar takibini sürdüren vezir sonunda Bağdat'a geri dönmek zorunda kaldı. Bu takip sırasında oldukça yıpranan ve yaptıklarından pişmanlık duyarak bağışlanmalarını isteyen bedevîler halife tarafından affedildi.

Halife Müstencid - Billâh, Selçuklular'ı destekleyen Mezyedîler'in mensup olduğu Şîi Benî Esed kabilesini Hille'den uzaklaştırmak için Yezden b. Kamâc'ı görevlendirdi. Büyük bir ordu hazırlayan Yezden, Benî Esed üzerine yürürken bir yandan da Basra'da bulunan Muntefik kabilesinin reisi İbn Ma'rûf'a haber yollayarak yardıma gelmesini istedi. Onun da gelmesiyle birlikte Esed kabilesi kuşatıldı. Kuşatma neticesinde aç ve susuz kalan kabile teslim olmak zorunda kaldı, buna rağmen 4000 kişi öldürüldü. Münâdîler Hille'de kalacak olanların tamamının öldürüleceğini duyurunca halk şehri terketti. Batîha ve çevresini yardımcılarından ötürü İbn Ma'rûf'a verildi (558/1163). Böylece Mezyedîler bertaraf edilmiş oldu. Vezir Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre 560 (1165) yılında rakipleri tarafından doktoru İbn Reşâde vasıtasıyla öldürüldü. Yerine oğlu İzzeddin getirildi. Müstencid kısa bir süre sonra İzzeddin'i azledip Vâsıt nâzırı İbnü'l-Beledî'yi vezir tayin etti.

Hafâce kabilesinin Benî Hazn kolu Sevâd bölgesinin koruyuculuğunu elinde tutuyordu. Yezden b. Kamâc'ın Hille'yi Hafâce kabilesinin bir diğer kolu olan Benî Kâ'b'a vermesine öfkelenen Benî Hazn Sevâd bölgesini yağmaladı. Bunun üzerine Yezden yanına Benî Kâ'b reislerinden Gazbân'ı alarak onları cezalandırmak için harekete geçti. Ancak Gazbân, Sevâd'da kendisini sevmeyen askerlerinden biri tarafından öldürülünce hareket yarıda kaldı. Sevâd bölgesinin koruyuculuğu daha sonra Benî Hazn'a geri verildi (568/1172-73).

Hûzistan hâkimi Şümle'nin (Şemle) yeğeni İbn Senkâ, Basra Valisi Mengüpars ile akrabalık kurmuştu. Halife Müstencid - Billâh'ın Mengüpars'ı öldürtmesi üzerine İbn Senkâ Basra'ya yürüyerek çevredeki köyleri yağmaladı (559/1164). Halife Basra Va-

lisi Gümüştegin'e elçi gönderip İbn Senkâ ile savaşmasını istedi. Gümüştegin kendisinin ordu kumandanı olmayıp vali olduğunu söyleyerek isteği geri çevirdi. Bu durumdan cesaret alan İbn Senkâ, Vâsıt'a yürüyüp çevresindeki köyleri yağmaladı. Vâsıt hâkimi Hatalpars ordu toplayarak onun üzerine yürüdü. İbn Senkâ birtakım vaadlerle Hatalpars'ın emirlerini kendi tarafına çekince Hatalpars yenildi ve öldürüldü.

Irak'a yürüyen Hûzistan Emîri Şümle, Bağdat yakınlarına kadar gelerek Mahikî Kalesi'ni kuşattı ve Müstencid'den bazı taleplerde bulundu. Bu talepleri reddeden halife elçi olarak gönderdiği Yûsuf ed-Dimaşkı aracılığıyla onu kınadı ve kendisini tehdit edip kuşatmaya son vermesini istedi. Şümle özür diledikten sonra Basra, Vâsıt ve Hille'nin Hûzistan'da yanında bulunan Sultan Melikşah'ın oğlu Melik Mahmud'a Sultan Arslan Şah tarafından iktâ edildiğini söyleyerek buna ait menşuru gösterdi ve kendisinin bu üç vilâyetten birine razı olduğunu belirtip bunlardan birini almadan gitmeyeceği izlenimini verdi. Yûsuf ed-Dimaşkı durumu halifeye bildirdi. Halife de Emîr Erkuş'un kumandasında bir orduyu Şümle'nin üzerine gönderdi (562/1166-67). Halifenin ordusuna mukavemet edemeyeceğini anlatan Şümle ülkesine geri döndü.

Müstencid - Billâh 9 Rebîülâhîr 566'da (20 Aralık 1170) Bağdat'ta vefat etti. Ölmünden Üstâdüddâr Adudüddin İbnü'l-Müslime ile dönemin kudretli emirlerinden Kutbüddin Kaymaz ve Yezden sorumlu tutulmaktadır (İbnü'l-Esîr, XI, 360). Yerine Müstazî - Biemrillâh lakabı ile oğlu Ebû Muhammed Hasan geçti. Müstencid - Billâh halka âdil ve müşfik davranmış, bazı örfî vergileri kaldırmış, rüşvetçi Kadî İbnü'l-Murahham'ı tutuklatmış, halktan zorla aldığı mallarına el koydurmuştur. Fitne ve fesat çıkaran bozgunculara, halkı jurnal edenlere karşı çok sert davranmıştır. Babasının siyasî emellerini devam ettirmiş, onun Irak'tan çıkardığı Irak Selçuklularının Batı İran'daki topraklarına da göz koymuştu. Ancak kabile isyanları ve Türk emirlerinin baskılarıyla karşı karşıya kalınca bu konuda başarılı olamamıştı. Müstencid - Billâh devrin güçlü hükümdarlarından Atabeg Nûreddin Mahmud Zengî ile iyi münasebetler kurmuş ve onu Mısır'ın fethine teşvik etmiştir. Bundan dolayı Mısır'da Fâtımî hilâfetine son verilince hutbe Abbâsîler adına okunmuştur. İbn Hallikân, Nûreddin Mahmud'un İmâdüddin el-İsfâ-

hânî'yi Halife Müstencid-Billâh'ın sarayına elçi olarak gönderdiğini kaydeder (*Vefeyât*, V, 148-149).

Müstencid döneminde Hanbelîlik devlet nezdinde itibar görmeye devam etmiştir. Hanbelî âlimi Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Müstencid'den övgüyle söz etmesinin sebebi budur (*el-Muntaẓam*, X, 194). İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-Müstencid* adlı bir eser yazdığı kaydedilmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, s. 487-488). Müstencid-Billâh, İbn Hamdûn'u *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye* adlı eserinde Abbâsî Devleti aleyhindeki hikâyelere yer verdiği için hapse attırması ve onun da hapisanede ölmesi sebebiyle eleştirilmiştir (İbn Hallikân, IV, 380). Müstencid'in iyi bir şair, aynı zamanda astronomi hakkında mâlûmat sahibi olduğu belirtilmektedir. 1160'lı yıllarda Bağdat'ı ziyaret eden Tudelalı Benjamin, Müstencid-Billâh'ın başta İbrânîce olmak üzere birçok dil bildiğini, bütün müslümanlar tarafından sevilişini saydığını, kendi el emeğiyle geçindiğini, doğru ve güvenilir bir insan olduğunu söyler ve onu bilgisi ve yahudilere hoşgörülü davranması sebebiyle över (*Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, s. 61-62).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 330; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihî: Artuklular Kısmı* (trc. Ahmet Savran), Erzurum 1992, s. 161-162; Tudelalı Benjamin – Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri* (trc. Nuh Arslantaş), İstanbul 2001, s. 61-62; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, X, 192-194, 214-217, 232-233; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 117; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özyaydın), İstanbul 1987, XI, 212-214, 219, 221, 227, 234, 242, 260, 261-262, 266-267, 290-292, 316, 360; Büндârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 259-260, 261-262; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/1, s. 233-235, 252, 255, 260, 262, 267, 268, 271, 282, 284-285; VIII/2, s. 487-488; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 380-382; V, 148-149; Hindüşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1934, s. 314-316; H. Mason, *Two Statesmen of Mediaeval Islam*, The Hague - Paris 1972, s. 69-76; Zekerîya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya 1994, s. 227-229; Eric J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbasids of 11th and 12th Century Baghdad* (doktora tezi, 1998), The University of Michigan, s. 362-399; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya 2001, s. 228-229, 248-252; K. V. Zetterstéén, "Müstencid", *İA*, VIII, 834-835; Carole Hillenbrand, "al-Mustandjîd", *EI²* (İng.), VII, 726-727.

HÜSEYİN KAYHAN

MÜSTENSİH

(bk. İSTİNSAH).

MÜSTERŞİD - BİLLÂH

(المسترشد بالله)

Ebû Mansûr el-Müsterşid-Billâh
el-Fazl b. Ahmed
el-Müstazhir-Billâh el-Abbâsî
(ö. 529/1135)

Abbâsî halifesi
(1118-1135).

7 Şâban 486'da (2 Eylül 1093) dünyaya geldi. 484'te (1091) doğduğu da rivayet edilir. Babası Halife Müstazhir-Billâh, annesi Lübâbe adlı bir câriyedir. Babasının vefatının ardından hilâfet makamına geçti (16 Rebîülâhîr 512 / 6 Ağustos 1118). Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın vefatından (511/1118) sonra başlayan siyasî karışıklıkların devam ettiği bir dönemde halife olan Müsterşid-Billâh, bu durumdan istifade ederek Abbâsîler'in Büveyhîler'in Bağdat'ı istilâ ettikleri tarihten (334/945) beri unuttukları dünyevî-siyasî hâkimiyeti yeniden canlandırmak için faaliyete geçti.

Mervî Büyük Selçuklu Devleti'nin başşehri yapan Sultan Sencer, imparatorluğun batısını Irak Selçuklu tahtına oturttuğu yeğeni Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın idaresine bırakmıştı. Mahmud'un Irak'taki hâkimiyetine itiraz eden kardeşi Mes'ûd b. Muhammed Tapar, Mezyedî Emîri Dübeyş b. Sadaka ile bazı Türkmener'in desteğini alarak isyan etti (514/1120). Dübeyş'in Irak'ın çeşitli bölgelerini yağmalamaya başlaması üzerine halife kendisine mektup göndererek bu faaliyetlerine son vermesini istedi. Ancak Dübeyş isyanı sürdürüp Bağdat'a kadar geldi. Şehrin karşısına çadır kurup ağır sözler söyleyerek halifeyi tehdit etti. Sultan Mahmud sonunda halifenin ricasına uyup Bağdat'a geldi (Receb 514 / Ekim 1120). Dübeyş, Selçuklu Mahmud'u oyalamaya çalıştıysa da Selçuklu kuvvetleri Hille üzerine yürüyünce kayınpederi Necmeddin İlgazi'ye sığınmak zorunda kaldı, sultan ve halifeden özür dileyip itaat arzettiğini bildirdiyse de kabul görmedi (515/1121). Dübeyş'in tehditlerine karşı Sultan Mahmud'dan yaz mevsimini Bağdat'ta geçirmesini rica eden halife daha sonra hazırlıklarını tamamlayıp Dübeyş üzerine yürüdü ve onu mağlûp ederek Bağdat'a döndü (517/1123). Sultan Sencer, Müsterşid-Billâh'ın Irak'ta Dübeyş ile mücadeleye girerek siyasî hadiselerin içinde yer almasından rahatsız oldu. Kadı Herevî başkanlığında bir elçilik heyetini yeğeni Mahmud'a gönderip halifenin Nizâmülmülk'ün oğlu Ahmed'i vezir tayin et-

mesini sağladı. Sencer bu sayede hilâfet makamının hareketlerini kontrol altında tutmayı amaçlıyordu. Ahmed'in vezirliğe getirilmesi Müsterşid'i siyasî hadiselerden uzak tutmaya yetmedi. Halife kendi ordusunu kurmak için faaliyete geçti. Ancak bu durum, halifenin asker beslememesi ve Bağdat'ın güvenliğinin Selçuklular tarafından sağlanması esasına dayanan Abbâsîler'le Selçuklular arasındaki antlaşmanın ihlâli demektir. Sultan Sencer, Sultan Mahmud'a bir mektup göndererek halifenin antlaşmayı bozduğunu söyledi ve halifeyle ittifakına son verip Bağdat'a yürümesini emretti. Selçuklu ordusu tarafından kuşatılan Bağdat'ın bir kısmı yağmalandı (Zilhicce 520 / Ocak 1127). Zor durumda kalan halife Sultan Mahmud ile anlaşmak mecburiyetinde kaldı. Sultan Mahmud gerekli saygıyı gösterip Müsterşid'i yeniden hilâfet makamına oturttu (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 504). Bağdat'tan ayrılmadan önce faaliyetlerini daha yakından takip etmek amacıyla İmâdüddin Zengî'yi Bağdat şahneliğine getirdi.

Bu sırada Dübeyş, Sultan Mahmud'un kardeşi Melik I. Tuğrul'u Irak Selçuklu tahtını ele geçirmeye teşvik etti. Bunun üzerine Sultan Mahmud Tuğrul'a karşı halifeyle ittifak yapma yoluna gitti. Mahmud ve halife karşısında güçsüz kaldıklarını anlayan Dübeyş ve Tuğrul, Sultan Sencer'e sığınmak zorunda kaldılar ve Mahmud'u halifeyle iş birliği yapmakla suçladılar. Sencer, Hemedan'da bulunan yeğeni Mahmud'u huzuruna çağırdı. Mahmud amcasına itaat ederek Rey'e geldi. Tuğrul ve Dübeyş'in şikâyetinin aslısız olduğunu gören Sencer Mahmud'u yanında tahta oturttu.

Sultan Sencer'in müdahalesine rağmen Batı'da karışıklıklar devam ediyordu. Sultan Mahmud, siyasî gücü ele geçirebilmek için yoğun bir gayret içerisinde olan halifeyi azledip yerine başka birini geçirmek için sefer hazırlıkları yaptığı bir sırada vefat etti (525/1131). Küçük yaştaki oğlu Dâvûd Irak Selçuklu tahtına çıkarıldı. Dâvûd'un henüz çocuk yaşta bulunmasından dolayı ülkenin çeşitli yerlerinde karışıklıklar meydana geldi. Müsterşid, Bağdat'ta Sultan Dâvûd adına hutbe okutulması için kendisine gönderilen elçilik heyetinin isteğini reddetti.

Bu arada Sultan Sencer'in yeğeni Mes'ûd, Dâvûd'un yaşının küçük olmasından istifade ederek Hemedan'a yürüyüp şehri ele geçirdi. Mes'ûd'un Bağdat'ta adına hutbe okutulması isteği Sultan Sencer'in etkisiyle Halife Müsterşid-Billâh tarafından reddedildi. Halifeden umduğu deste-